

Т. В. Чухліб

ЗИМОВИЙ ПОХІД 1683/1684 РР. УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА ПРОТИ ОСМАНІВ ДО ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО СТЕПУ

Виправи українського козацтва до причорноморського Степу набули свого розмаху у другій половині XVI ст. Як зазначали дослідники цього питання, з кінця 1560-х рр. військова активність козацтва зросла саме на південному напрямку – на Молдавію та Буджак*¹. Більші та менші за кількісним складом учасників, походи у напрямку причорноморських фортець Османської імперії суходільним шляхом через Буджацький степ відбувалися майже щорічно й тривали включно до середини XVII ст. З одного боку такі наступальні воєнні операції Війська Запорозького мали превентивний стратегічний характер, адже зменшували можливість походів на українські землі багатотисячних кримської і ногайської орд, а з іншого – носили також і здобичницький характер (що з боку Високої Порти та її васалів трактувалося як розбійницькі набіги та грабівництво), тобто мали за мету здобуття військових трофеїв т. зв. „козацького хліба” – грошей, матеріальних цінностей, зброї, одягу, людей, коней, худоби тощо².

* Буджак (з тур. „*bucak*” – кут, куток) – історико – географічна область Північного Причорномор’я розташована на півдні степового міжрччя Дунаю і Дністра в основному між Сулинським та Георгіївським гирлами Дунаю. Сьогодні більша частина колишнього Буджаку входить до Ізмаїльського р-ну Одеської обл. У XVI–XVIII ст. була заселена татарсько-ногайськими кочівницькими і напівкочівницькими ордами, які переселилися сюди на запрошення Османів та Гіреїв з району Нижнього Поволжя та степового Прикаспію. У другій половині XVII ст. Буджацька орда, яку складали Мала Ногайська та Білгородська орди, виставляла для походів Османської імперії та Кримського ханства від 30 до 50 тис. вершників. У степах Буджаку перебували також відгалуження едисанців, джембуйлуківців, едичкульців та інших етнографічних тюркських груп. У політичному відношенні таке специфічне державне утворення як Буджацька орда перебувало у підданстві кримської династії Гіреїв, а отже, визнавала сюзеренітет султанів Османської імперії. Так, зобов’язання ногайських мурз перед Кримським ханством полягали в наданні йому певної кількості військових підрозділів, передача частини здобичі та виділення невеликої грошової суми за кожного полоненого. Разом із тим, влада ханів над цією ордою в окремі періоди була досить умовною. Існування татарсько-ногайських орд у Північному Причорномор’ї було дуже вигідним для Османської імперії, адже кочовики протягом довгого часу слугували своєрідним буфером для захисту з суші таких її торгово-військових фортець-портів у гирлах Дунаю, Дністра та Дніпра, як Ізмаїл, Килія, Білгород (Ак-Керман), Очаків та Іслам-Кермен. (Скальковський А. *О ногайских колониях Таврической губернии // Памятная книга Таврической губернии. – Вып. 1. – Симферополь, 1867; Брун Ф. Черноморье. Сборник исследований по исторической географии Южной России. – Ч. I – II. – Одесса, 1879–1880; Кочакаев Б. Ногайско-русские отношения в XV–XVIII вв. – Алма-Ата, 1988; Гоман Ю. Походження та етнополітичний розвиток причорноморських ногайців в XII–XVI ст. Автореф. ... канд. іст. наук. – К., 2002; Грабовський В. Формування локальної групи причорноморських ногайців у XVI–XVII ст. // Україна в Центральній-Східній Європі. – Вип. 4. – К., 2004).*

З постанням протягом кінця 1640-х – першої половини 1650-х рр. на території східних воєводств Речі Посполитої нової ранньомодерної держави – Українського гетьманства походи козацьких підрозділів до Буджаку, з огляду на налагодження мирних стосунків з Османською імперією, тимчасово припинилися (хіба що запорожці І. Сірка час від часу турбували ногайців і татар). Виправи українського козацтва до побережжя Чорного моря відновилися лише 1683 р. через війну коаліції європейських країн у складі Австрійської імперії, Речі Посполитої та князівств Німеччини проти Високої Порти на території Центральної Європи³. Метою нашої розвідки є розкриття організації та проведення протягом кінця листопаду 1683 р. – січня 1684 р. т. зв. зимової виправи українського козацтва на чолі з гетьманом від „його королівської милості” Яна III Собеського Стефаном Куницьким до Молдавії та Північного Причорномор’я.

* * *

Очевидно, що у другій половині 1682 р. С. Куницький зустрівся з королівським посланцем Василем Іскрицьким*, адже всі наступні дії „віроломного” українця свідчили про ознайомлення з документами, які Іскрицький привіз із Варшави на Правобережну Україну. Через це Куницький розпочав активну діяльність у справі скликання козацької ради. У цьому йому допомагав холмський каштелян Станіслав Друшкевич, якому король дав посаду „комісара над козаками” і відправив із спеціальною місією щодо набору козаків для війни проти Османської імперії та її васалів⁷. Повноваження у новопризначеного комісара були досить значними, адже він міг від імені короля видавати на Правобережжі спеціальні накази – „ординанси”. С. Друшкевич суттєво допоміг Куницькому, адже мав із собою певну суму грошей, виділені з королівської канцелярії. Як свідчив сам польський урядовець у своєму щоденнику: „Швидко те зробив за два місяці: козаків зтягнув, гетьманом Куницького зробив”⁸. Звичайно, що королівський комісар перебільшив свої заслуги, адже українця обрали гетьманом на раді, згідно з козацькими звичаями, тобто вільними голосами.

24 серпня 1683 р. у відповідь на звернення правобережного козацтва, Ян III Собеський, перед виходом до Відня, своїм універсалом призначив С. Куницького гетьманом правобережного Війська Запорозького⁹. Новий гетьман одразу ж назначив полковників правобережного Війська Запорозького, серед яких пер-

* Народився близько 1640 р. у родині київського шляхтича Михайла Іскрицького та волинської шляхтянки Єви Моржковської (Тетері). У 1659 р. був нобілітований на варшавському сеймі разом зі своїм братом Криштофом та іншими козаками як „заслужені у Війську Запорозькому товариші”. У 1671 р. перейшов від П. Дорошенка до М. Ханенка та у складі козацької делегації проводив переговори з коронним гетьманом Я. Собеським. Був тестем миргородського полковника Данила Апостола – у 1677 р. донька В. Іскрицького Уляна (Олена) одружилася з цим впливовим старшиною Лівобережної Гетьманщини. Згідно з повідомленнями папського нунція Ф. Бонвічі, того ж року В. Іскрицький сформував козацький підрозділ з правобережців і запорожців, який мав вирушити на Закарпаття для допомоги повсталим проти австрійців карпатським русинам, словакам і угорцям на чолі з І. Тьокболі. Ротмістр армії Речі Посполитої у 1682 р. був направлений Яном III Собеським на Правобережжя для агітації козаків проти Османів. Після участі у Віденській кампанії 1683 р. він неодноразово брав участь у походах проти турків і татар до Молдавії та Північного Причорномор’я. У 1690 р. від імені польського короля вів переговори з гетьманом І. Мазепою. З 1670-х рр. і до своєї смерті в 1698 р. виступав як полковник правобережного Війська Запорозького.

шими були Казимир Станецький та Андрій Могила. Наприкінці вересня – початку жовтня підрозділи гетьмана Куницького оволоділи Немировим, вигнавши звідти турецько-молдавського ставленика Івана Драгинича¹⁰. Польський історик З. Вуйцік так оцінював цю подію: „Куницький зайняв Немирів, що не оборонявся – нову столицю незалежної від Порти України”¹¹. Отримавши згоду короля на похід до Молдавії та Буджаку, гетьман Куницький почав запрошувати до себе козаків з Лівобережної Гетьманщини й Запорозжя, а також Війська Донського.

Набравши близько 5–6 тис. чоловік (окремі джерела називали значно перебільшену кількість – від 8 до 20 тис. козаків) і залишивши за старшого у Немирові свого брата Олександра, правобережний гетьман С. Куницький у другій половині жовтня 1683 р. вирушив на боротьбу з „невірними бусурманами” до буджацьких степів Причорномор’я, Ногайської орди, яка підпорядковувалася союзникові і васалові Османської імперії –Кримському ханству. Вже сучасники розуміли головну мету цієї воєнної кампанії. Один із них, італієць К. Брюнетті, писав: „...Козаки сказали, що з найбільшою охотою нападуть на Крим (тобто землі підвладні ханству. – *Т.Ч.*), щоб примусити татар, які перебувають сьогодні у війську Турецьким, і скільки шкоди завдають Австрії, до повернення для оборони власних своїх вогнищ”¹².

У складі українського війська, що вирушило до Буджаку через Молдавію, окрім правобережців, було також більше 2-х тисяч лівобережних козаків, 400 польських жовнірів, до 200 запорожців та 200–300 донських козаків. Цей похід частково було профінансовано Ватиканом, а гроші козакам вручив папський нунцій у Речі Посполитій О. Паллавічіні. Окрім того, певні кошти та одяг були отримані також і від Яна III Собеського: „А козакам... дали кафтани і гроші по два таляри”¹³. Після початку походу, перебуваючи у Шаргороді, С. Куницький „ординовав полк п. Станецького, щоб ішов на консистенцію до Могильова”¹⁴. Знаємо також про те, що піхотні підрозділи цього війська очолив виходець з Лівобережної України А. Могила. Здійснивши переправу через Дністер у районі Сорок, козацькі підрозділи рушили у напрямку Кишинева. Йдучи в похід, Куницький за отримані від папського нунція гроші придбав кілька гармат, порох, кулі та олово¹⁵.

У листопаді 1683 р., у той час коли військо Яна III Собеського воювало у Словаччині, козацькі полки С. Куницького зайняли місто Нагаї, де знищили турецько-татарську залозу і рушили до Кишинева. Там вони об’єдналися з військом господаря Молдавського князівства пропольської орієнтації Шимоном Петричейку. За свідченням молдавського літописця Мирона Костіна, „піднялися сорочани, орґеєвці, лопушани”¹⁶. Невдовзі тут відбулася цікава подія – укладення взаємної присяги молдавських військ Шимона Петричейку та правобережного Війська Запорозького: „...Військо Волоське в Кашеньові (Кишеневі. – *Т.Ч.*) виконало юрамент по службі Божій Й[ого] К[оролівській] М[и-

---

В. Іскрицький мав сина Григорія, який був сумським сотником і загинув 1708 р. Його внук, Петро Іскрицький (1704–1771) обіймав посаду генерального хорунжого Лівобережної Гетьманщини й зберігав у себе рукопис Літопису Самовидця, відомий в історіографії як „список Іскрицького“ (*Модзалевський В. Малоросійський родословник. – Т. 2. – К., 1910; Ситий І. Іскрицькі // Енциклопедія історії України. – Т. 3. – К., 2005; Дзира Я. Передмова // Літопис Самовидця. – К., 1991*).

лості] і Речі Посполитої, і нам Війську Короля Й. М. Запорозькому, яко теж запорозьке і Дунайське Волохам теж присягу виконало”¹⁷, – повідомляв український гетьман до Кракова. Дана присяга засвідчувала бажання певної частини молдавського народу відмовитися від турецького протекторату. Під зазначеним у документі „Дунайським військом”, очевидно, виступали представники Війська Донського, тобто від 200 до 300 донських козаків, які брали участь у поході до Молдавії й Буджаку на запрошення С. Куницького.

13 листопада 1683 р. українське військо вже було поблизу турецько-молдавської Тягині. Там відбулася козацька рада, яка ухвалила „Білгород, Килію, звідки турки мають найбільше провіанту, попалити і йти на Буджак перед зимою”¹⁸. У листі до короля від 24 листопада Куницький повідомляв, що відправив кілька тисяч козаків у буджацькі степи, а сам з піхотою залишився під Тягинею, щоб штурмувати Бендерську фортецю*¹⁹.

Вранці 5 грудня 1683 р. українсько-молдавське військо отримало переконливу перемогу над турецько-татарськими силами, на чолі з Яла-пашою та Юсуф-агою під Кіцканами (в інших джерелах називаються Тілгротин або Філогранум (у документі читаємо „Фібро гори”). У цій битві загинув тягинський бей Алі, старший над Буджацькою ордою Алігер-паша (Алі-Гірей) та кілька татарських мурз. За свідченнями очевидців, Тягинський шлях упродовж чотирьох миль був усіяний ворожими трупами. Згодом Куницький відзначав, що у його війську не загинуло жодної людини²⁰. Після цієї перемоги, 16 грудня 1683 р., козаки знову атакували Бендерську фортецю в Тягині, однак не змогли здобути її й рушили вглиб ногайських володінь, до Білгороду (Ак-Керману**),

* Бендерська фортеця була зведена Османами після 1484 р. за проектом інженера Сінан-аги ібн Абдульменана на околицях старовинного молдавського міста Тягині (одна з молд. назв у XV ст.: „Тегенекечю”; пізніше – „Tighina”) на березі Дністра. Назва „Бендери” була запозичена турками з персидської мови і перекладалася як „Порт”. Турецький літописець Е. Челебі у 60-х рр. XVII ст. засвідчував, що „ця фортеця є чудовим міцним, збудованим із каміння будівлею чотирьохкутної форми”. Саме у написі на цитаделі Бендерської фортеці султан Сулейман I Пишний виразно висловив свої плани щодо „світового” панування: „Я, раб Божий та султан цього світу. Милістю Божою я – поводир громади Могаммеда. Божа потуга та чудеса Могаммеда – мої супутники. Я – Сулейман, в ім’я якого промовляється гутба (проповідь після молитви. – Т.Ч.) у Мецці й Медіні. Я – шах у Багдаді, цар у Візантії й султан у Єгипті, який посилає свої флоти у моря Європи, Магрибу та Індії. Я – султан, який узав корону й трон Угорщини й віддав їх відданому рабу. Воєвода Петру підняв свою голову, щоб повстати, але копита мого коня втоптали його у землю, і я завоював країну Молдавію”. Місто Тягиня з турецькою фортецею було неодноразово атаковане підрозділами українського козацтва. Зокрема, лише наприкінці XVI ст. українці штурмували його в 1573, 1575, 1587, 1589 та 1593 рр., а в 1583 р. вони захопили та зруйнували саму Бендерську твердиню (Челебі Э. Книга путешествия. – М., 1961; Аствацатуров Г. Бендерская крепость. – Бендеры, 1997).

** Білгород (татар. „Ак-Керман”, Акерман „Біла Фортеця”; Богаз-Конман; молд. Четата Албе) – місто, порт, торговельний і військовий центр, фортеця. Знаходиться у гирлі Дністра на березі Чорного моря за 100 км від Одеси. Було засноване слов’янами у VII–IX ст. на місці грецької колонії Тіра (існувала з VI ст. до н.е.). У XII–XV ст. належало генуезцям й називалося Монкастро (Маврокастро). На початку XV ст. увійшло до складу Молдавського князівства. У 1484 р. було захоплене Османами. Центр окремого санджаку в складі Очаківського (Сілістрійського) еялету. Як зазначав Е. Челебі, „окружність цієї фортеці становить три тисячі шістьдесят кроків... по внутрішньому ряду стін..., має три ряди стін зовнішніх”. Разом із Килією Білгород став справжніми „воротами” для південно-північної торгівлі Османської імперії, пропускаючи через себе сотні найменувань товарів, так само як і більш відома Кафа.

Килії* та Ізмаїлу**. Коментуючи ці події, львівський історик Тадеуш Урбанський писав, що козаки вирішили хоча б один раз показати татарам "у їх власних кордонах, як то плюндрувати чужий край і забирати людей в ясир"²¹. Тут, очевидно, малося на увазі те, що зимовий похід 1683/1684 рр. був тільки першою великою виправою українського козацтва у другій половині XVII ст., адже перед тим – у 1570-х – 1620-х роках – козаки не раз турбували татар і ногайців "у їхніх власних кордонах".

Українські козаки успішно подолали степову зону та винищили поселення навколо Білгорода і йдучи узбережжям Чорного моря, завоювали передмістя Ізмаїла та Килії. У тогочасних повідомленнях Куницький звітував до Варшави про знищення близько 300 тисяч (що, звичайно, було дуже великим перебільшенням) ворогів, а також, "що старий хан хоче піддатися з 5 000 татар до Війська Запорозького"²². Отримавши повідомлення про цю перемогу, Ян III Собеський надзвичайно зрадів і вже 8 грудня, у відповідь відписав гетьману: "Не може нам бути нічого милішого..., отримали тут удома з листа вірності твоєї [відомості] шасливого проти того неприятеля Війська нашого Запорозького наступу..."²³. Окрім того, король наказав виготовити гетьманську булаву і печатку з "гербом старожитнім України"²⁴. Трохи згодом ці та інші клейноди вручив С. Куницькому спеціальний королівський посланець.

У грудні 1683 р. С. Куницький отримав листа від польського короля, в якому мовилося: "...Коли збуривши Буджак і Білгород не даси вийти з Волох ворогові і не дозволиш потіхи ханові і Дуці господареві, щоб не зробили ані найменшого кроку. Правда що там фортець і замків не маєш, але добре і монастирі, в яких можна боронитися так відважно, як в найкращій фортеці"²⁵. Однак гетьман не встиг дійти до якогось з монастирів Молдавії.

Наприкінці грудня козацька розвідка повідомила свого командувача про наближення залишків багатотисячної армії турецького султана, що поверталися на батьківщину після віденського розгрому. Спішно відступаючи з Буджацького степу, українсько-молдавське військо дійшло до Пруту і почало переправля-

---

(*Евлия Челеби. Книга путешествия. – М., 1961; Ключник А. Белгород-Днестровский. – Одесса, 1960; Криволап І. Білгород-Дністровська фортеця // Укр. іст. журн. – № 1. – 1968. – С. 128–134; Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба: 1300–1600. – К., 1998; Шлапак М. Белгород-Днестровская крепость. – Кишинев, 2001).*

* Килія (генуез. „Лікостомо“, молд. „Chilie“, „Chilia Veche“) – місто, порт, торговельний центр, фортеця. Знаходиться за 40 км від Чорного моря. Перші згадки про це генуезьке поселення датуються XI ст. З кінця XIV ст. і до захоплення Османами 1484 року належало до Молдавського князівства. За переказами після завоювання фортеці султаном Баязидом II той залишив на стінах Килії промовистий напис: „Ми перемогли“. Згідно зі свідченнями турецького літописця Е. Челебі, у 60-х рр. XVII ст. фортеця в Килії складалася зі 170 різних укріплень, серед яких вирізнялися 7 башт, була важливим центром чорноморської транзитної торгівлі між Османською імперією та європейськими країнами. Разом із Білгородом та Ізмаїлом місто Килія було невід’ємною частиною турецької економіки. (*Евлия Челеби. Книга путешествия. – Вып. 1: Земли Молдавии и Украины. – Москва, 1961; Куница А. Килія. – Одесса, 1962; Іналджик Г. Назв. праця; Slapac M. Arhitectura de aparare din Moldova medievala. – Chisinau, 2004).*

** Як вірно відзначив російський історик К. Кочегаров, українські козаки за два століття перед „легендарним“ завоюванням О. Суворовим Ізмаїлу наприкінці XVIII ст. вже захоплювали турецьку фортецю – вперше це зробив гетьман Війська Запорозького Григорій Лобода ще у 1594 році (*Кочегаров К. Участие украинского казачества в кампании 1683 г. против Османской империи // Украина в Центрально-Східній Європі. – Вып. 5. – К., 2005. – С. 627).*

тися на другий берег поблизу фортеці Тобак (Тінтул), збудованої молдаванами у першій половині XVI ст.²⁶. Саме тут 30 грудня 1683 р. їх наздогнали татарські війська на чолі з кримським ханом Хаджі-Гіреєм, які нараховували близько 12 тис. чоловік. Протягом п'яти діб у нашвидкоруч спорудженому оборонному таборі мужньо відбивали козаки ворожий наступ, чекаючи на допомогу польських підрозділів краківського каштеляна А. Потоцького, які перебували в Яссах²⁷. 31 грудня протягом цілого дня йшла битва, в одній з атак якої „татари попереду себе пустили на табір стадо і стріляли дуже із семи гармат”²⁸.

У ніч на 1 січня 1684 р. у таборі відбулася рада, де обговорювалася складна ситуація. Невідомо, які на ній було ухвалено рішення, однак через два дні, не витримавши ворожого натиску, гетьман С. Куницький разом з кінними сотнями (близько 300–500 чол.) зумів переправитися через річку і покинути табір, в якому залишалися піхотні полки на чолі з полковником А. Могилою* (близько 4500 чол.). Та залишені своїм ватажком, козаки не розгубилися. С. Величко зазначав, що, керуючи піхотинцями Могила (його обрали наказним гетьманом) бився проти татар протягом усього дня та „хоч зазнав немалої шкоди від татар у своїх людях, учинив і їм такий самий ущербок”²⁹. З настанням ночі він наказав усім переправлятися річкою по тонкій кризі, і хоча окремі козаки потонули, полковник unikнув поразки й зумів привести до України близько трьох тисяч козаків.

Згодом, виправдовуючись перед королем, гетьман С. Куницький так аргументував свій відступ-втечу: „...Повтікали за Прут волохи, побачивши це, почали втікати і козаки. Я їх не міг втримати і мусив сам за ними вплав переходити за Прут і йти прямо до Ясс”³⁰. Саме під час перебування у Яссах 7–9 січня Куницький отримав королівські інсигнії – булаву та печатку з „гербом старожитнім України”. У свою чергу молдавська сторона і козаки, що залишилися на полі бою, звинувачували у поразці українського гетьмана. Невідомий кореспондент повідомляв, що „утік Куницький під Тобаком разом з кіннотою, а на піших козаків вся орда обрушилась, але вони оборонялися в таборі і пішли потім”³¹. 10 січня 1684 р. господар Ш. Петричейку скаржився краківському каштеляну на те, що „з табором підійшли [татари] до Трояну у суботу, перейшли Прут нижче Фальчину, вдарили на нас, били із семи гармат, проти них не можна було встояти..., бо ціле козацьке військо без пороху було”, а С. Куницький, який „прийшов в Ясси з кіннотою, сьогодні в Україну до Немирова рушив і мене самого з людьми залишив”³².

Та Куницький інакше пояснював свою поведінку. Він знову обвинувачував у поразці своїх союзників, які „жорстоко порушили клятву вірності й обманули Запорозьке військо”, а у реляції до польного коронного гетьмана Потоцького

* Саме успішні дії піхотного полковника А. Могили під час Тобакської битви стали невдовзі причиною його обрання у січні 1684 р. на гетьманську посаду правобережного Війська Запорозького. Походження та родовід цього козацького старшини невідомі. На початку 1680-х рр. він був козаком компанійського полку Лівобережної Гетьманщини. Наприкінці 1683 р. у чині полковника А. Могила вже очолював піхотні козацькі відділи у війську С. Куницького під час походу до Молдавії та Буджаку. Відзначився у битві під Кіцканами (4.XII) і, особливо, поблизу с. Тобак, що на р. Прут (30.XII). У першій половині січня 1684 р. на козацькій Раді, яка відбулася у м. Могилеві, що на Дністрі А. Могила обирають гетьманом Війська Запорозького від імені „його королівської милості”, а 30 січня це рішення було затверджене королем Яном III Собеським (*Чухліб Т. Гетьман Правобережної України Андрій Могила // Середньовічна Україна. – Вип. I. – К., 1994*)

повідомив, що йде на Правобережну Україну для розміщення своїх козаків уздовж кордону від Могильова до Ягорлика з метою оборони від татарських набігів. Також він прохав надіслати грошей для оплати і „затягу” нових козаків³³. Я. Віммер відзначав, що якби каштелян краківський А. Потоцький з наявними у нього силами (5–6 тис. чол.) пішов на допомогу козакам і молдаванам, то, можливо, ця кампанія закінчилася б вдало³⁴. Молдавська дослідниця А. Власова дійшла висновку, що молдавські бояри хотіли зрадити козаків й першими втекли з оборонного табору, а тому за ними змушений був рушити й правобережний гетьман³⁵. До речі, саме після поразки під Тобаком С. Куницький зізнався полякам, що мав під своїм керівництвом близько 5 тис. козаків, хоча перед тим гучно заявляв про набір 40-тисячного війська.

Невдоволена втечею свого гетьмана з-під Тобаку, що призвело до загибелі значної кількості людей, частина козаків на чолі з піхотним полковником А. Могилою викликала С. Куницького до Могильова. Там на початку березня 1684 р. відбулася козацька рада, де було вирішено переобрати керівника правобережних полків. Самого Куницького вбили, коли він, згідно з твердженнями очевидців, „змінивши козацький жупан на чернецький одяг”, збирався втекти з місця проведення ради³⁶. Тоді ж козаки ледве не позбавили життя й польського комісара С. Друшкевича, який намагався заступитися за королівського ставленика.

Історик Б. Крупницький відзначав, що похід С. Куницького до Молдавії та Північного Причорномор'я мав дуже велике значення, адже завдяки йому чимала кількість татарського війська відійшла з театру бойових дій з Угорщини до Буджаку: „Саме цей результат мав вагу в очах папи, цесаря, Собеського. А кінцева поразка в західноєвропейських джерелах або зовсім не згадується, або тільки побіжно, його успіхи привертають до себе велику увагу і навіть стають вихідними пунктами деяких дипломатичних актів”³⁷.

* * *

Як сприйняв перемогу українських козаків 4 грудня 1683 р. над військами буджацького хана Алі-Гірея польсько-литовський король Ян III Собеський? Про це найкраще свідчить його власноручний лист до гетьмана С. Куницького, написаний вже 8 грудня: „Уродзоні, вірні нам милі. Не може бути нам нічого милішого як коли самі повернулися з походу проти неприятеля Хреста Святого, тут вдома з листа Вірності твоєї щасливо проти того ж неприятеля Війська нашого Запорозького отримали успіх. Видається, Божа ласка успішно сприяє пануванню нашому, коли тоді за справу і владу Вірності твоєї православного Католицького (так в документі. – Т.Ч.) народу зібраної сили на щастя наше в ім'я Найсвятішого Пана Оборонця в поганських краях, не тільки хоробро показуючи мужність, але також до подальших за віру Християнську і Хрест Святий хвалебні здобувши результати, що наше серце батьківське до Рицарства Запорозького а найперше Вірності твоєї зобов'язуємося самими наслідками показати, та усі їхні бажання по-батьківськи приймаємо, Універсал на утримання завойованого від загрози краю посилаємо. Вольності, права, і всілякі Українські свободи в особливу нашу приймаємо протекцію. У цей час хай Вірність твоя буде того певен, що ми ніколи батьківську нашу ласку не порушимо, і як багато

Вірність твоя хвалебних для Християнства зробиш. А ти і так багато від нас наступних отримаєш розпоряджень. Сукна, передусім гармати й інші для війська потреби якнайшвидше пришлемо не затримуючись і самі звідти в Руські краї прийдемо, коли відомості про все з язиків певних від Вірності твоєї нетерпеливо виглядати будемо. А для тих пізніше Булави Вірності твоєї *звичасву Печать з Гербом Старожитнім України* готувати доручаємо і так швидко буде направлено до рук його відіслати наказуємо. Що буде першим виразом ласки нашої, яку тобі і зараз офіруємо з Військом усім милим і під Батьківську опіку кличемо, і про доброчинний нашій респект повідомляємо доброго від пана Бога при тому Вірності твоїй зичимо здоров'я. Даний в замку міста громадського Краківського дня 8 місяця [грудня] року Панського тисяча шістсот вісімдесят третього³⁸.

30 січня Ян III Собеський написав листа до Інокентія XI у Рим, в якому відзначав бойові заслуги „козацького генерала” („*Generale Cosacco*”) Куницького. Коли ж надійшли відомості про перемоги козаків у степах Північного Причорномор'я до Австрії, папський нунцій Ф. Бонвічі звернувся до австрійського цісаря Леопольда I Габсбурга з пропозицією вшанувати цю подію відспівуванням у головному соборі Відня. Спочатку мали сумніви чи можна це робити з огляду на те, що козаки були „схизматиками”, але згодом переконання, що українці воюють проти спільного ворога усіх християн, перемогло почуття конфесійної нетерпимості. Український історик о. Іриній Назарко, який протягом довгого часу працював у ватиканських архівосховищах, з'ясував, що відразу ж після отримання з Польщі звістки про перемогу гетьмана С. Куницького 2 лютого 1684 р. у папській каплиці у Римі відбулося урочисте богослужіння, яке провів Інокентій XI з нагоди „перемоги козаків над татарами”³⁹.

У першому з листів Куницького від 7 грудня 1683 р. „з Тягині”, писаному до краківського каштеляна А. Потоцького, доповідалося про значну перемогу над турецько-татарсько-ногайськими військами 5 грудня. Цей лист викликав ентузіазм у Речі Посполитій і, як свідчила приписка краківського каштеляна наприкінці отриманого повідомлення від козацького гетьмана, Ян III Собеський 8 січня 1684 р. наказав співати в усіх краківських костьолах „*Te Deum*” („Тебе, Боже, хвалимо”) і послав козакам додатково 50 тисяч злотих. Лист Куницького до краківського каштеляна було опубліковано у вигляді „летючого листка” у Кракові, який передруковувався в тогочасній пресі Австрії, Італії, та Голландії⁴⁰. Спираючись на повідомлення правобережного гетьмана, король Ян III Собеський у листі до Ватикану в січні 1684 р. поспішив сповістити західноєвропейський світ про визначну перемогу українських козаків та вказав на її значимість в обороні кордонів Речі Посполитої і всієї Центрально-Східної Європи⁴¹. 6 лютого 1684 р. в інструкції для переговорів з Венецією даній польському послу Роздражевському, польський король зазначав, що Туреччина горить ненавистю до Польщі, адже та завдала їм тяжкої поразки „свіжою звитягою козаків” у Буджаку⁴².

Досить повно висвітлювали бої С. Куницького проти татар тогочасні європейські газети – польські, італійські, австрійські, німецькі, швейцарські, голландські „летючі листки”. „Новини” з німецького містечка Кельце за жовтень 1683 р. відзначали вибиття козаками турків з Язлівця, Меджибожа і Бару. Краківське видання „*Nowiny z Wegier*” за грудень того ж року повідомляло про зайняття підрозділами Куницького „одного замочка”, що над Дніпром (?)⁴³. Авст-

рійський листок, який вийшов друком 31 грудня 1683 р. у Лінці повідомляв про звільнення українськими козаками від турків Бару, Меджибожа і Немирова та приготування Османської імперії до оборони Кам'янець-Подільського⁴⁴. „*Eigentliche Relation*” (Краків, 1684) описував битви козацтва проти турків і татар на українських та молдавських землях, зокрема, взяття С. Куницьким Немирова, а також інформувало про перемогу гетьмана під Тілготином 4 грудня 1683 р.⁴⁵ Ту ж саму інформацію подав „летючий листок” під назвою „*Extrakt schreiben des Kosaken*” (Краків, 01.1684 р.)⁴⁶. Тогочасна німецька газета, що вийшла у Регенсбурзі 22 січня 1684 р., писала про успішні дії козацтва на землях Білгородської орди⁴⁷. Венеціанське видання „*Nova, e vera relatione*” за початок 1684 р. висвітлювало перемогу козаків Куницького поблизу Тягині та завоювання ним багатьох татарсько-турецьких міст⁴⁸. Про військовий талант козацького ватажка повідомляли „реляції”, надруковані в лютому 1684 р. в італійських містах Римі, Мілані, Вінченці, Луці та Неаполі⁴⁹. Вони цікаві тим, що гетьмана Правобережної України йменували не інакше як „*Generale de Cosacchi*”. Ось, що зокрема, писалось в італійському виданні „*Nuova e distinta Relatione*”, що видавалося у Неаполі: „...Козацький генерал Куницький завоював Поділля, Валахію і Татарію”⁵⁰.

Цікаво, що про цю перемогу Куницького також писали німецькі, швейцарські та іспанські газети. Так, „*Post und Ordinar-Zeitung*” з Цюріха у номері від 21 січня 1684 р. вмістила повідомлення з австрійського міста Лінц від 20 січня про знищення козацьким генералом Куницьким 20 тисяч ординців, на честь чого у Римі й Венеції у костьолах співали „*Te Deum*”. Далі ця газета подала ще одну важливу та суперечливу звістку (зокрема, сплутала Куницького з уже покійним Є. Гоголем): „Гоголь, козацький гетьман, як тільки замерз Дніпро, рушив з усією потугою на Адріанополь, прагнучи дійти аж до Константинополя. Цей вищезгаданий вождь, котрий є вірний його королівської величності у Польщі, сам виступив у цей похід, щоб із своїми людьми та козаками завоювати ворожі країни, а також, щоб на цю весну прийти до нас на допомогу із сильною армією...”. Б. Крупницький, який протягом довгого часу проживав на еміграції в Німеччині, дослідив, що майже всі тогочасні місцеві газети „*Leipziger Post und Ordinar-Zeitung*”, „*Fama*”, „*Mercurius*”, „*Postilion*” і „*Relation-Curier*” відгукнулися на зимовий похід українського козацтва до Молдавії та Буджаку й вмістили на своїх сторінках відповідну інформацію⁵¹.

Про здобутки українського козацтва в Північному Причорномор'ї йшлося у спеціальних брошурах, які вийшли друком 1684 року в Австрії та Італії. У першій з них під назвою „*Vielfache Hochsterfreuliche Relation von der Kosaken preiswürdige Sieg...*” (Відень, 1684) вміщено переклад листа С. Куницького до краківського каштеляна зі звісткою про перемогу, а також стислий виклад історичної характеристики козацтва. Італійська брошура „*Conformatione delle vittorie attenute da 'Cosacchi di Zaporovia contro Tartari...*” (Болонья, 1684) розповідала про перемогу козаків Куницького над 20-тисячним татарським і 10-тисячним турецьким (?) військом у Молдавії та подавала інформацію про страту в Белграді великого візиря Кари Мустафи⁵².

Зважаючи на європейський резонанс цих подій, король Ян III Собеський на польсько-російських переговорах у Москві намагався використати інформацію про оволодіння правобережним гетьманом татарських територій, змусивши

росіян поступитися в окремих питаннях майбутньої угоди між двома державами. Про похід С. Куницького та „знамениту перемогу, здобуту козацьким гетьманом над турками і татарами на Чорному морі”, розповідалося також у латиномовній книзі (Краків, 1684) поляка Веспасіана Коховського⁵³ та брошурі, що вийшла друком уже в 1691 р. в іспанській Барселоні⁵⁴. Ще 1684 року відомі австрійські художники відобразили зимову виправу українського козацтва у гравюрі*.

Жваво зреагували на напад українців на мусульманське населення Північного Причорномор'я в азійських країнах. „Тим часом перед тим, як земля аккерманська вилюдніла, гяури польські (козаки. – *Т. Ч.*) (яких хай Алах Найвищий покарає!) знайшли спосіб, виправили певну кількість війська та написали втаємничені листи до господарів Молдавії і Волощини, даючи знати [кожному з них] так: „Султана в землі аккерманській на цю хвилину немає і край стоїть пустою. Не змарнуй тієї можливості і спустоши [ту] землю”. „Чекаємо на вас, виглядаємо вас!” – відповідали господарі на таке звернення. „Військо польське (козацьке. – *Т. Ч.*) вступило по цьому в кордони Молдавії, а в той час всі гяури з'їхалися в одну хвилину і понад тридцять тисяч нікчемних гяурів ударили на люд ногайський на рівнинній околиці Бендер та Ізмаїлу. Руйнуючи житла і забираючи особисті речі люду магометанського, багатьох з них вбивали на палі і припікали вогнем, а села їхні пускаючи з димом і збурюючи, опанували вони містечко Ізмаїл”⁵⁵, – читаємо про ці події в „Хроніці” Мегмед-Гірея.

У спогадах Гасан Езірі, який походив з міста Бурси у південно-західній Малій Азії, і брав участь у Віденській битві 1683 р. та наступних боях турків проти християн, також зустрічаємо запис про похід С. Куницького до Буджаку.

Гасан Езірі присвятив цим подіям навіть окремий текст під назвою „Поразка гяурів польських під паланкою Яник Гісар**”. У ньому йшлося про таке: „Того ж часу, коли владця землі кримської Хаджі-Гірей направлявся до Криму,

* У першій половині 1684 р. австрійські художники Йоган-Мартін Лерх та Йоахім Ньюпорт схематично відобразили зимовий похід козацьких військ у гравюрі на міді під назвою „Зображення нападу козаків на чолі з гетьманом Куницьким спільно з валахами і молдаванами на татар біля Дністра і перемога над татарами”. Розміри гравюри – 36,8 см. на 51,8 см. На ній зображено битву між козаками і татарами під Кіцканами, а також момент страти полонених татар, які не могли заплатити викуп. Тут бачимо самого С. Куницького. Це людина близько сорока років, у козацьких військових строях, у правій руці тримає гетьманську булаву. Він оточений старшиною і козаками, окремі з яких тримають сотенні прапори із зображеними на них хрестами. Поруч з козаками стоять молдавани, серед яких є також і жінки. Очевидно, що основним джерелом при створенні гравюри слугував текст листа гетьмана С. Куницького до краківського каштеляна А. Потоцького від 7 грудня 1683 р., який неодноразово публікувався в Європі як „летючий листок”. Згідно з дослідженнями польського історика А. Чоловського, у 30-х рр. XX ст. оригінал цієї гравюри зберігався у колекції Бібліотеки Павліковських (Львів). Нині копії гравюри Й.-М. Лерха та Й. Ньюпорта знаходяться у Відділі мистецтв Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. На жаль, невідомо де зараз перебуває оригінал (*Czolowski A. Ikonografia wojenna Jana III. – Lwów, 1933*).

** Яник-Гісар (з тур. „Спалений Замок”, молд. назва – „*Jurgisi*”) згідно з записами іншого турецького літописця Евлія Челебі був „міцною баштою, круглою, як галатська фортеця, з загостреним дерев'яним верхом, яка стояла біля переправи через Дністер, в аккерманських володіннях... Всі, хто їде з Аккерману до Очакова та Криму, переправляються через Дністер у цієї фортеці Яник...” (*Эвлия Челеби. Книга путешествий. – Вып. I: Земли Молдавии и Украины. – М., 1961. – С. 40–41.*)

дійшло до його вуха, що гяури польські (козаки. – *Т.Ч.*), які прийшли були на допомогу проклятим німецьким [військам], зараз повернулися до повного прокльонів свого краю, переповнені великою фараонською пихою з приводу того, що відбулося на полі під Віднем і хотіли використати зручний момент, вибралися з підлим наміром вчинення погрому серед мешканців допомагаючого [через Аллаха] прикордонного замку Бендери також спустошили околиці Килії та Ізмаїлу. Тієї ж години зібрав згаданий хан військо плюючи на неприятеля Татарів, і віддаючися під опіку Аллаха погнав галопом на тих безбожних зрадників і бідних проклятих. Узявши ласку Творця на допомогу, здійснив він відважний штурм і левину атаку на загони тих безбожників у місцевості, що називається паланка Яник Гісар, коли не дійшли вони ще до Бендер. Шабля гостра і стріла, що кладуть кінець життю, багато з них залив він кров'ю, виваляв в пилюці і витрусив поза край світу, так що і слід не залишився від їхнього імені, інших зразу закував у невілничі кайдани і в такий спосіб зруйнував їхній бойовий порядок. Ті, хто уникнув шаблі, не маючи сил, щоб утриматися, покинув свою артилерію та амуніцію, вози і речі і, позбавляючись всілякої надії, то встаючи, то знов падаючи – панічно втекли. Отримання відомості про це пробудило у всіх радість і посмішку⁷⁵⁶.

В одному з документів турецького походження, який віднайшов Й. Сенковський, відзначалося: „Того часу коли хан зі своїми татарами був на віденській виправі, недовірок іменем Конашка (Куницький. – *Т.Ч.*), один з барабашських (польських. – *Т.Ч.*) козаків, призначений королем на гетьмана, зв'язавшись зі шляхтою і певним Молдаванином (Ш. Петричейку. – *Т.Ч.*) вирішили йти на край від Бендер до Килії та Ізмаїлу. Їх було близько 30 тисяч (поляки, молдавани, козаки польські і московські). Взяти Бендери і пішли до Ізмаїла – з другого боку йшов Петричейко. За вісім годин дороги від Ізмаїла син хана Юсу-ага вдарив на Конашку і забрав близько 100 полонених. Почувши, що хан прибув до Ізмаїла, Конашка передумав – уночі із 300 чоловіками втік з обозу Петричейка й був у Яссах. Уранці хан вдарив на війська і розбив їх. Конашка ледве дістався до Могильова, де згинув від рук козаків, обурених його втечею⁷⁵⁷.

Результати зимового походу 1683/1684 рр., особливо знищення правобережними козаками ногайських поселень у Буджаку, змусили лівобережного гетьмана Івана Самойловича замислитися над питанням про спільний з росіянами військовий похід на Кримське ханство. У січні 1684 р. регіментар написав до московського царя листа такого змісту: „...Нині кримська країна у відсутності ханів... перебуває малолюдною. Можливо б... вибірну частину російських військ, з надійними військами запорозькими полками відпустив... в кінець Крим розорити адже якщо цей утікач Куницький, який від нас до поляків, а від поляків до волохів передався..., прибрав до себе з різних країн самовільних утікачів і волошан, не маючи жодних гарматних снарядів, учинив у Бучаку (Буджаку. – *Т.Ч.*) такий страх, що і в Криму тим прославився...”. Зважаючи на великий резонанс тих подій, у Москві навіть передбачали, що С. Куницький наступний похід здійснить саме до Криму⁵⁸.

Польський шляхтич Я. Пасек у своїх мемуарах, які були написані протягом 1690 – 1695 рр. зробив наступний запис: „1684... Під час тієї експедиції віденської з королівським наказом напав на татарські землі Куницький, якого був король перед експедицією від себе призначив Козакам за гетьмана; був то шляхтич,

люблянин. Той Куницький з Козаками дуже добре гостював, бо кращі орди по-виходили були під Відень; мав тоді час, палив, рубав, якщо йому протистояла якась вагага зібраної орди; військо до нього весь час прибувало, бо невільників, там вже довго затримуючих, так багато визволяв, другі, що далі, добровільно до нього приходили, почувши про військо християнське. Дива робили Козаки, нікого не жаліли, сивих стинали, дітей роздирали і щось найгірше вчиняли їм; так здається, що там того ґатунку поклав три рази по сто тисяч і що там ходив собі маршем, нікого не боючись. Аж коли вже з Угорщини хан повертався, підійшло тридцять тисяч відбірної орди і не такої, як інші, і послано на відсіч; і Турків було щось з ним трохи. Дав їм поле під Килією, збив, зносив і здобич, що мали, утримав і повернувся щасливо за кордон⁵⁹.

У Літописі Самовидця, який, очевидно, написаний козацьким старшиною і священником Р. Ракушкою-Романовським протягом 1676–1703 рр., читаємо: „Року 1684. На початку року в Немирові, зібрався люд посполитий, що козаками йменувався, бо між ними і козаки були, а над ними старший від короля призначений Куницький, який гетьманом йменувався, і зробивши усіх міст столичних полковників, назвавши, у яких полковники залишаються, і з тим військом пішов на Рашків у Волоську землю або у Білгородський повіт до Тягині. І там посад спалив, тільки замок залишив, інші волості спустошив, і багато б ще шкоди вчинив, але орда, що вийшла з ханським сином, цього не допустила, з якими козаками війну учинила. І з тієї війни Куницький з небагатьма козаками втік, розуміючи, що те військо не оборониться від орди. Але козакам орда не могла нічого вчинити, – в цілості повернулася...⁶⁰.

Та найбільш промовистим фактом, що справив велике враження від козацтва на тогочасну людність Австрійської імперії, як нам видається, є захист 1684 року німцем Й.-Й. Мюллером наукової дисертації про українське козацтво у Лейпцигському університеті. Вона мала таку назву: „Історична дисертація про козаків, яку представлено у приміщенні філософського факультету на публічний розгляд під головуванням месера Готфріда Вайса з Торуні у Пруссії. У коллегії великого князя 7 червня 1684 р. Лейпциг. Друкарня Крюгера”. „Мало хто знає, що у 1684 р. козаки завдали відчутної пам’ятної поразки туркам і татарам... Козаки так їх переслідували після блискучої перемоги, що можна написати нову „Іліаду” після Гомера, після того як спеціальна реляція була опублікована і зблинула як промінь сонця. Ми молимо Бога, щоб він сприяв прагненням козаків до перемоги і надихав їх на нові хоробрі вчинки⁶¹, – такими словами закінчив свій дисертаційний захист Мюллер. З огляду на постійні повстання козацтва проти польської влади, але разом з тим і його важливість для оборони польсько-литовської держави від турків і татар у XVI–XVII ст., один з наукових висновків дисертаційної роботи був таким: „Безперечно, що козаки були для Речі Посполитої найнебезпечнішою отрутою і водночас її найміцнішим щитом. Унаслідок небезпечних нападів вони опанували Понт Євксинський, а землю на кордонах Туреччини та Московії робили корисною для польського короля...⁶².

* * *

Після виправи гетьмана С. Куницького, походи на Буджак у рамках війни Священної Ліги проти Османської імперії протягом 1684–1699 рр. під прово-

дом правобережних (С. Палій, Г. Гришко, С. Самусь, А. Абазин), лівобережних (І. Новицький, Г. Пашковський, І. Обидовський, І. Мирович, Л. Свічка, Д. Апостол, К. Мокієвський) та запорозьких (І. Гусак, Я. Шарпило, Г. Сагайдачний, І. Киліян) українських воєначальників відбувалися майже щороку, інколи навіть по кілька разів на рік. Однак наступні, вже проторовані Куницьким козацькі виправи до причорноморського Степу, вже не мали такого великого розголосу в *Respublica Christiana* та *Pax Orient* як досліджена нами подія. Натомість у виданій у 1697 р. поетичній польськомовній збірці православний шляхтич з Волині Данило Братковський, закидаючи шляхтичам Речі Посполитої нехіль до військової справи писав:

...Крові не мав ти, не йшов на Буджаки,
*То й не правдивий шляхтич, купний – знак то*⁶³.

Слова українського поета, на нашу думку, говорять про те, що у свідомості ранньомодерного суспільства боротьба козацтва проти османських васалів у Північному Причорномор'ї сприймалася як шляхетська, тобто військово-рицарська справа.

Таким чином, похід українського козацького війська через Молдавське князівство до Буджацького степу наприкінці листопада 1683 р. – у січні 1684 р. відбувався у руслі боротьби християнських монархів Європи проти Османської імперії та її васалів в останній чверті XVII ст. Здобувши перемогу над мусульманськими силами під Віднем 12 вересня 1683 р., польсько-литовський король Ян III Собеський та австрійський імператор Леопольд I Габсбург при моральній і матеріальній підтримці Римського Папи Інокентія XI та за допомогою Війська Запорозького прагнули перейти у наступ на позиції султана Мегмеда IV не лише у Центрально-Східній, а й Південно-Східній Європі.

„Витяг з листа Гетьмана Козацького Куницького
до Й[ого] М[илості] Пана Краківського Каштеляна [А. Потоцького]
з Тягині дня 7 грудня 1683 [року]”***

Добре тут з ласки Божої гостювали з Ордою, немає потреби боятися, аби мала напасти на Польщу і на Україну, тому що я в їхній землі залишаюся і є захистом з ласки Божої, коли в Нагаю коло Буджака, тому Неприятелєві міцно крила обтявши, поклали його на площі різної статі, з дітьми і жінками рахуючи, три рази по сто тисяч. Військо Волоське в Кашенів^I виконало юрамент після служби Божої Й[ого] К[оролівській] М[илості] і Речі Посполитій і нам Війську короля Й[ого] М[илос]ті Запорозькому; як теж Запорозьке і Дунайське^{II} Волохам теж присягу виконало, з якими рушивши, стали 4 грудня на Філагорнах (? – Т. Ч.), у ніч під ранок дуже рано, тобто 5 грудня, надійшло не менше 30 тисяч [з] Беями Тягинсей^{III} і Канаха^{IV} Алагрей, старший над Ордою Буджацькою і Білгородською з Турками, Яничарами, Спагами і Ордою, яких під час першої сутички перемогли Козаки і Волохи, так їх стяли на чотири шляхи: одних до Крелашинів^V, других до Килії, третіх в полях Буджацьких, а четвертих аж під саме місто Тягинь, яких незліченно рубали. Там же Бея Тягинського стято, а другого, Алла Бея^{VI} Тягинського, який над Спагами, той оцінюється у 100 тисяч талерів, але його не привівши до мене, Козаки стяли, третього каймакана Алагрея, старшого над Ордою Буджацькою і Білгородською і того стято, бо несподівано на них напали, не могли опиратися, бо сніг великий, стято там і кільканадцять Мурз. Он зовсім така щаслива потреба була, що жоден з наших не загинув, і найменший, а їх стерв певне на 4 милі шляху Турків, Яничарів, Спагів, Орди лягло ціле Військо на 30 тисяч. Волохи вже треба щиро вірити, бо добре заправляли; за тією необхідністю нехай буде хвала П[ану] Богу і Матері його Найсвятішій. Йшла та Орда з наказом, щоб Польщу вогнем і мечем плондрувати. Візир начебто хоче Австрію турками, а Польщу Ордами сплондрувати; обіцяв Татарам двадцять тисяч талерів битих кожний тиждень, які цього року в Польщі гостювали, зараз те ж саме з ними трапилося, що вони нам задумували. *За тією перемогою казав король Й[ого] М[иліс]ть у всіх костьолах в Кракові Те Деум laudatus співати, а Козакам послав сто тисяч злотих. Хан кримський на тому боці Дунаю в Жердіві (?) стоїть, якщо Дунай стане, має його провідати П[ан] Куницький****⁶⁴.

* ПАН Краків, відділ рукописів. – Од. зб. 645, № 30, арк. 33–34. Копія з оригіналу кінця XVII ст.; БМЧ Краків, відділ рукописів. – № 179, арк. 889. Копія кінця XVIII ст.; там само. – Од. зб. 430, арк. 305; Zawadzki K. Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI–XVIII wieku. – Т. 2. – Wrocław, 1984. – С. 33, 41.

** У вигляді „летючого листка“ опублікованого в Кракові: „Ex ms. Stan. – Aug. regis. Except z listu hetmana kozackiego Kunickiego do j.mc pana kasztelana krakowskiego de data z Tahiny d. 7 Xbris 1683“ // Rzeczpospolita w dobie Jana III. Katalog wystawy Zamku Krolewskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych i Biblioteki Narodowej. – Warszawa, 1983. – S. 270.

^I Кишиневі.

^{II} Військо Донське.

^{III} Тягині.

^{IV} Каймакам.

^V Кишинева.

^{VI} У війську Османської імперії старшого над кожною тисячею кіннотників-*cinagiv* називали *алай бейі*.

*** Виділені нами рядки, очевидно, дописані вже після отримання листа самим А. Потоцьким.

- ¹ Леп'явко С. Військово-політична діяльність українського козацтва в контексті міжнародних відносин (1561–1595) / Автореф. ... докт. істор. наук. – К., 2000. – С. 18.
- ² Леп'явко С. Формування світоглядних засад українського козацтва (поняття „козацького хліба” в останній третині XVI ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії IX–XVII ст. / Ред. В. Смолій. – К., 2000. – С. 143–144, 156; Галенко О. Зрадники-герої або український ідеал потурченця // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – Вип. 6. – К., 2006. – С. 203–208.
- ³ Чухліб Т. Ще раз про Віденську битву 1683 р. та участь у ній українського козацтва включено з його походами до Угорщини, Молдавії та Буджаку // Україна в Центрально-Східній Європі. – Вип. 6. – К., 2006. – С. 609–623.
- ⁴ Theiner A. Monuments historiques de Russie. – Rzym, 1859. – S. 249; Korzon T. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. – Т. 3. – Kraków, 1923. – S. 10; Urbański T. Rok 1683 na Podolu, Ukrainie i w Mołdawii. – Lwów, 1907. – S. 28–29.
- ⁵ Про біографію та життєдіяльність С. Куницького див: Чухліб Т. Гетьман С. Куницький у боротьбі Правобережної України та Речі Посполитої проти Османської імперії (1683–1684 рр.) // Україна в Центрально-Східній Європі. – К., 2000. – С. 314–332; його ж. Мінлива доля рятівника Європи (Степан Куницький) // Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663–1713). – К., 2004. – С. 171–188; Кочегаров К. Участие украинского казачества в кампании 1683 г. против Османской империи // Україна в Центрально-Східній Європі. – Вип. 5. – К., 2005. – С. 623–664; Wagner M. Stefan Kunicki: nieznaný hetman kozacký na Prawobrzezu (1683–1684) // Nad Wisłą i Dnieprem. – Toruń, 2002. – S. 62–66.
- ⁶ Цит за: Urbański T. Op. cit. – S. 29.
- ⁷ Pamiętniki St. Druszkiewica // Dziennik Literacki. – Lwów, 1856. – N 70–73. – S. 150.
- ⁸ Ibid. – S. 150.
- ⁹ Acta Historica res gestas Poloniae illustrantia. – Vol. 2. – Pars. II. – S. 233–234.
- ¹⁰ Бібліотека музею ім. кн. Чарторийських у Кракові, відділ рукописів (далі – БМЧ Краків). – Теки Нарушевича (далі – ТН), од. зб. 179, № 140, арк. 699.
- ¹¹ Wójcik Z. Jan Sobieski. – S. 356.
- ¹² Niemcewicz J. Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce. – Т. 5. – Puława, 1830. – S. 303.
- ¹³ Цит. за: Кочегаров К. Указ. соч. – С. 635.
- ¹⁴ Бібліотека Польської академії наук в Кракові, відділ рукописів (далі – ПАН Краків). – Од. зб. 1855, арк. 226.
- ¹⁵ БМЧ Краків. – ТН, Од. зб. 179, № 161, арк. 763; Бібліотека Національного інституту ім. Осолінських у Вроцлаві (далі – БНІО Вроцлав). – Од. зб. 248/2, арк. 171–172; Pamiętniki Jana Chryzostoma z Gosławic Paska. – Lwów, 1923. – S. 39.
- ¹⁶ Цит. за: Мохов Н. Молдавія епохи феодалізму. – Кишинев, 1964. – С. 343.
- ¹⁷ ПАН Краків. – Од. зб. 645, № 30, арк. 33–34; Urbański T. Op. cit. – S. 39.
- ¹⁸ БМЧ Краків. – ТН, од. зб. 181, арк. 848.
- ¹⁹ Там само. – ТН, од. зб. 185, арк. 855.
- ²⁰ Там само. – ТН, од. зб. 180, № 4; Theatrum Europeum. – Т. XII. – Frankfurt-am-Main, 1707. – S. 695; Urbański T. Rok 1683 na Podolu, Ukrainie i w Mołdawii. – Lwów, 1907. – S. 39.
- ²¹ Urbański T. Op. cit. – S. 39.
- ²² ПАН Краків. – Од. зб. 645, № 38.
- ²³ БНІО Вроцлав. – Од. зб. 248/II, арк. 171–172
- ²⁴ Там само. – Арк. 171.
- ²⁵ ПАН Краків. – Од. зб. 645, № 30, арк. 33–34.
- ²⁶ Santemir D. Descrierea Moldovei. – Bucuresti, 1976. – S. 49.
- ²⁷ Власова А. Молдавско-польские политические связи в последней четверти XVII – начале XVIII в. – Кишинев, 1980. – С. 27; Мохов Н. Молдавія епохи феодалізму. – С. 395; Wimmer J. Wiedeń 1683. – S. 412–413.
- ²⁸ БМЧ Краків. – ТН, од. зб. 180, № 6, арк. 24.
- ²⁹ Величко С. Літопис. – Т. 2. – С. 304.
- ³⁰ Там само. – Арк. 29.
- ³¹ Там само. – Од. зб. 179, арк. 1006.
- ³² Там само. – Арк. 39.
- ³³ Załuski A. Epistolae historicum-familiarium. – Brunsbergs, 1711. – Т. 2. – S. 860.

- ³⁴ Wimmer J. Wiedeń 1683. – S. 415.
- ³⁵ Власова А. Молдавско-польские политические связи. – С. 28.
- ³⁶ БМЧ Краків. – ТН, од. зб. 180, арк. 161; Pamiętniki St. Druszkiewica... – S. 150.
- ³⁷ Крупницький Б. З історії Правобережжя 1683–1688 рр. // Праці історико-філологічного товариства в Празі. – Вип. 4. – Прага, 1942. – С. 4.
- ³⁸ БНЮ Вроцлав. – Од. зб. 248/II, арк. 171–172.
- ³⁹ Назарко І. Блаженний папа Інокентій XI і Україна // Юрій Франц Кульчицький і козаки герої віденської перемоги 1683 р. – Філадельфія, 1983. – С. 57.
- ⁴⁰ ПАН Краків. – Од. зб. 1554, № 8, арк. 1–2; БН Варшава, Відділ мікрофільмів. – М/ф 41519, арк. 1–2.
- ⁴¹ Pułkaniec L. Sobieski a stolica apostolska na tle wojny z Turcją (1683–1684). – Wilno, 1937. – S. 23–24.
- ⁴² Ibid. – S.85.
- ⁴³ ПАН Краків. – Од. зб. 1554, № 10, арк. 1–4.
- ⁴⁴ Zawadski K. Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI–XVIII wieku. – Т. 2. – Wrocław, 1984. – S. 30.
- ⁴⁵ Ibid. – S. 59.
- ⁴⁶ Ibid. – S. 60.
- ⁴⁷ Ibid.
- ⁴⁸ Бібліотека Народова у Варшаві, відділ мікрофільмів (далі – БНВ). – М/ф. А 809, арк. 2 – 3.
- ⁴⁹ Там само. – М/ф. А 887, арк. 1–3; Zawadski K. Gazeta ulotne polskie... – S. 62, 64, 196; Rzeczpospolita w dobie Jana III. Katalog wystawy Zamku Królewskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych i Biblioteki Narodowej. – Warszawa, 1983. – S. 271.
- ⁵⁰ Nuova, edistinta Relatione. – Napoli, 1684. – 29. II. // БНВ, відділ стародруків. – № 314685.
- ⁵¹ Крупницький Б. З історії Правобережжя... – С. 1.
- ⁵² Наливайко Д. Козацька християнська республіка (Запорозька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках). – К., 1992. – С. 314–315.
- ⁵³ Commentarius Belli Aduersum Turcae ad Viennam, in Hungaria... scriptore Wespasian Kochowski. – Cracoviae, 1684. – S. 79–83.
- ⁵⁴ Наливайко Д. Назв. праця. – С. 315.
- ⁵⁵ Kara Mustafa pod Wiedniem. Źródła musulmanskie do dziejów wyprawy wiedeńskiej 1683 roku / Oprac. Z. Abrahamowicz. – Kraków, 1973 – S. 319.
- ⁵⁶ Ibid. – S.305.
- ⁵⁷ Collectanea z dziejopisów tureckich rzeczy do historii polskiej służących... przez J. J. Sękowskiego. – Т. I. – Warszawa, 1825. – S. 182.
- ⁵⁸ Цит. за: Кочегаров К. Указ. соч. – С. 651.
- ⁵⁹ Pamiętniki Jana Chryzostoma. – S. 333–334.
- ⁶⁰ Літопис Самовидця / Видання підготував Я. Дзира. – К., 1971. – С. 139–140.
- ⁶¹ Цит. за: Мюллер Й. Исторична дисертація про козаків // Всесвіт. – 1988. – № 6. – С. 136.
- ⁶² Там само.
- ⁶³ Братковський Д. Світ, по частинах розглянутий. Фототипічне видання / Упор. і переклад В. Шевчука. – Луцьк, 2004. – С. 351.

RELAZIONE 20.

19.

Dell'operato dal Cuncio di Nazione Polacca Generale de Cofachi, a pro del Criffianesimo dal tempo che egli inuale le Nazioni Barbare.

Sino alla memorabil Vittoria ottenuta dal medesimo li 4. Dicembre 1683; a Tigorino, contro i Tartari, e Turchi.

Tradotta da una Relazione Latina Stampata in Cracovia il 1. Gennaio dell' Anno 1684.

In Roma, Nella Stamperia di Marc' Antonio, & Oratio Campani Successori del Fel. M. DC. LXXXII.

CON LICENZA DE SVPERIORI.

Si vendono nella Bottega di Francesco Lipparis Libraro in Piazza Navona

LIVRO 31. Ottobre 1683. con Cossacco.
Dopo la presa di Bar-Kim rimasta l'armata Polacca nell'Vngheria Superiore pal-
lorono i Cefari con le Truppe di Baugra, & Aggrate, & in fine per le battaglie
1. Sr. gonia come fecero il 2. C. Orobite pochissimo pallato, que' piazzati di poi si ridiget-
to all'armi di S. M. C. a farvi di buona guerra.

La sera di 27. Agosto dopo tre giorni di attacco si refe la Città di Strigonia all'armi di
S. M. C. poiché hauendo veduto i Turchi acrobite le fortificationi delle truppe Im-
periali, e di Baugra (saga che le Polacche, & altre erano refate di la dal fiume) ab-
bandonarono tanto il vicino forte di S. Tomasso, quanto la Città, e si ritirarono nel
principale Castello di Strigonia contro il quale erano le batterie, e fatta nella muraglia
la breccia imparati gli Turchi, gli coltellati per due ore fattuosi fecero la chiamata,
chiedendo tempo per tutta la notte seguente a capitolare. Ma ciò negaroli con minac-
cia, e che se non si rendevano subito faranno ilati uincitori tutti, e atteriti anche per l'im-
possibilità de' soccorsi, tanto più, che vedevano l'armata Polacca (fondazionaria dall'11. di
Aprile) del forte di Tigorino, e di Balda, (secundo l'Intelligence Capitulationi a Oude-
burgo 22. m. buoni Soldati, tra Albasani, e Spay, con due Bata, four escadrons, 4000
Gnamizzero, e circa 6. m. Turchi, e ogni forte di gente) con la sicurezza però non fo-
ra di Serenissimi Duca di Lorena, e S. M. C. a quel tempo era venuto in pieno animo.
Cefari, non effendosi per auco partizionato l'Inuentario. Ma il Sig. Cossac di Ab'per-
gh, che ne ha portato a Linta l'Intario, a Cefari dice che al Polbere sola vi ha vir-
quanta considerabilissima.

La perdita de' nostri non arna a 200. Anomiancorche bisognò di rino, e male
per le gran progie cadute nel tempo de' tre giorni, che legur l'auacco. Cossac, che
Seruato, di Lorena in quelle conseguenze fute di puer de' indurre l'Vngheria Superiore
all'vbidienza auanti si delle il quartiere alle Milizie per poterli porre in miglior stato
per la futura campagna. Il valor de' Comandanti è stato indubie, e particolarmente del
Comandante del borgo il Colonello, che ha operato con grandissima puntualità quanto vi-
mimo Vitale, & il Farello Principe Carlo Cavaliere di Malta. Ma il s. par' arato,
e premura non ordinaria fecero il Infanteria del Principe di Cron, che in ha
volontario. Resta per tanto Guernatore della Piazza di Sarcoux N. S. M. C. Ma s'auare
del Confite di Sarcambergh con 1200. uomini, & in quello intente il vanto d'imitando
con le condite di guerra l'operazione sua prepara.

Capitoli della resa di Strigonia.
I. Che deuono i Turchi lacerar nella fortezza tutti i Cannoni Mortari, e Montoni, &
ogni forte di Armi concernente alla fortezza.
II. Si concede alla Guarnigione, & altri proceuerli per due giorni di pane, e Carne,
& altri Commestibili, & porar seco Caffè, Sorbette, Abbi, Mobbe, tutti, Impeller,
III. Deua il Sig. Duca di Lorena trouar gli Carri, e Commodità sufficienti per il trasporto
delle robbe della Città, e fortezza fino al Danubio.
IV. Deua auco S. A. dargli l'arche sufficienti per la condotta de' lii Getti, e della
robba, e quando non potessero auerli per farli in via, volta tra loro per molti di
ritornarli liberamente, e sicuramente tante volte, che aueranno trasportato via tutto.
V. Nel qual caso potranno per maggior sicurtà riporre ogni cosa in una casa della Città
con laiciata Guardia limitata, & farò buona fede
VI. E seuche ci sono pochi Baricotti, liara obligati la Guarnigione di prenderli di
propria gente, per fare trasportar la detta robba.
VII. Accostati questi punti deve immediatamente consegnarsi la Porta del Castello
alle Truppe Cesaree la Guarnigione, però, che gli honori di Arme di Strigonia, deuo-
on andarlene subito, che le Baricche, & i Carri, liano pronti.
VIII. Deuono esser liberati tutti i Christiani prigioni, e lii libero a tutti di stare con
Donne, tutte le loro robbe, con patto Però che se fussero Capitulationi, siano tali, trati,
L. L. F. F. N. E.

Титульна сторінка "Реляції" про похід українського козацтва до причорноморського Степу (Рим, 1684).

Фотокопія з оригіналу.

Бібліотека Народова у Варшаві, відділ мікрофільмів

Excerpt z listu Hetmana Kozackiego Kunickiego
do I. M. Pana Kasztelana Krakowskiego de data
z Tabiny Dnia 7 Decembra 1683.

Dobrześmy tu z Wasz. Bojey gościli z Ordo/ ani sie
potrzeba obawiać/ aby miała wpaść do Polskicy
y na Ukraina/ gdyż ja w ich ziemi zostaię y iestem
zeczyrem z Wasz. Bojey/ tedy w Tabain około Bu-
djata/ temu Nieprzycielowi mocno strzydła obcia-
wszy poloyło sie go na placu rojney płci z Dziećmi
y z donami rachniac na trypkoc sfo ryszcy. Woysko
Woloskie w Kasztemowie wykonalo iurament po sta-
wie Bojey J. K. M. y Asceypospolitey y nam
Woysku Krola J. M. Zaporowzkiem; iako też da-
borowzkie y Dunayskie Wołoskom też przyszysa wyko-
nalo/ z krotymi russywshy sie sknatem 4 Decembra na-
Silagotnuch/ w nocy niezaintyż bardzo rano to iest 5
Decembra nadeszli misz we 30 tysiacy Deiwowie Tatars-
cy y Kanaka Magrei Karszy nad Ordo Duciacko y
Dialogodzko z Turtami/ Janczarami/ Spabiami y
Ordo/ ktorych na pierwshym skarcin/ zlemawshy Kozacy
Woloskar/ tak owych szeli na cztery flaki/ tchnych tu
Krclosynowi/ drugich tu Killley/ trzycich w polach Du-
iackich/ a czwartych aj pod samo miasto Tchin/ kto-
rych niezliczenie rabali. Tamże Deia Tebinskiego scia-
o/ a drugiego Alla Deia Tebinskiego Ktory nad Spabia-
ni/ ten sie bacowal na sfo ryszcy Talarow/ ale go nie-
pro.

prowadzac do mnie Kozacy scitli/ Trzeciego Baimat
na Allagierex Starzego nad Ordo Duciacka y Bialo
grodzko y tego scieto/ bo skorosmy na nich wstredli
niemogli sie oprzec bo snieg wielki/ scieto tam y Mur-
zow Kilkanaście. Owo zgola tak szczesliwa potrzeba
byla ze żaden z naszych nie zginął y ranninyshy/ a ied-
siernu na mil 4 pełne flaki: Turtow/ Janczarow
Spabioz Ordy leglo całe Woysko na 30 ryszcy. Wolo-
shy inż trzeba bezysze, wierzye/ bo sie dobrze zaprawili/
da krotu potrzeba nich badzie P. Bog pochwalony y
Marka iego Przenawieszta. Sza ta Orda z crdynam-
sem aby Polsko mieczem y ogniem plondrowali
Wesyrz bowiem chcec Ansfrya. Turtami/ a Polsko
Ordami zplondrowac; obiecal Tatarom dwadziescia
ryshcy talarow bitych/ na kazdy rydzien/ ktorogoby
w Polszce goscili/ teraz toz samo ich potkalo/ co oni
nam myslili. Da te wiktorye Kozal Krol J. M.
po wysztych Kosciolach w Krakowie To Deum lauda-
mus spiewac/ a Kozekom poslal sfo ryszcy zloznych. Han-
Krymski na zamty sronie Dunain w Dziudyowie sfo-
iszeli Dunay Kanie/ ma go nawiedzie P. Kunicki.
Speyfikacya sfoz poczynionych w Ansfrycy od Tarkow y Tatarow;
częścią mieczem, częścią ogniem, częścią zabranam w pion.
Mieszkan dorocznych zabrano w pion 6000.
Mieszkan dorocznych 2120 siedney strony Wiednia 1400.
Dziwaczek 24091 wsi spalono 87
Pamięć Kabbli 24 Czeło Pressburgu 3609.
Dzieli ofeto lat czterech do plocin
Ludzi zabrano y pobito sto siedm tysicy. cztery sta dwadziescia, cztery.
Miał y wsi spalono szesznadsie tysicy dawk w pięćset trzydzieści trzy.

Летучий листок “Екцепт з листа Куницького”.

Фотокопія з оригіналу.

Бібліотека Народова у Варшаві, відділ мікрофільмів